

НАМАНГАН ВИЛОЯТИ ТОПОНИМИКАСИ ВА ҚАДИМИЙ ЎТМИШИГА БИР НАЗАР

Абдуллаев Илхом Икрамович

Наманган давлат университети магистранти

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Наманган вилояти топонимикаси ва манбашунослиги ҳақида илмий изланиш олиб борилган. Наманган вилоятидаги қадимий манзиллар ҳақида фикр мулоҳазалар олиб борилган.

Калим сўзлар: манбашунослик, тарихий манбалар, топонимика, Хатлом, Монисо, Мовароуннаҳр, ноҳия, бўлислар, уезд.

ABSTRACT

This article is a scientific study of toponymy and source studies of Namangan region. Opinions were expressed about the ancient settlements in Namangan region.

Keywords: source studies, historical sources, toponymy, Khatlom, Moniso, Movarounnahr, districts, districts, districts

КИРИШ

Ўзбекистон тарихида манбашунослик ва тарихий манбалар яратиш, ўзининг узоқ тарихига эга. Бу асарларда Ўзбекистон ҳудудидаги қадимий шаҳарлар, тарихий обидалар ҳақида муҳим тарихий маълумотлар ёзиб қолдирилган. Бунга мисол сифатида Наманган вилояти қадимий шаҳарлари ҳақидаги асарларни мисол қилишимиз мумкин.

АДАБИЁТЛАР ВА МЕТОДЛАР

Фарғона водийси, жумладан, Наманган вилояти географик номлари ҳақидаги илк ёзма манба муаллифи номаълум “Худуд ул-олам” (X аср) асаридир. Шунингдек, Шамсиддин Абу Абдуллоҳ Муҳаммад Ибн Аҳмад ибн Абу Бакр ал-Муқаддасийнинг “Ҳасан ат-Тақосим”, Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома”, Исоқхон Ибратнинг “Тарихи Фарғона” асарлари ҳам Наманган вилояти топонимиясини ўрганишда муҳим манбалардан ҳисобланади. Араб географи ва сайёҳи Муқаддасийнинг “Аҳсан ат-тақосим фи маърифат ал-ақолим” (“Иқлимларни ўрганиш учун энг яхши қўлланма”) номли асарида Фарғона водийсидаги 40 шаҳар қаторида Ахсикат, Косон, Боб (Поп) шаҳарлари ҳам тилга олинган. Бу ҳозирги Ахсикент, Косонсой, Поп ҳудудлари қадимийлигидан далолат беради.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Наманган вилояти топонимикаси тарихийлик аҳамияти ҳозирги давр тадқиқотчилари эътибор марказида бўлиб келади. Муаллифи номаълум илмий манбаларда қисқача “Худуд ул-олам” шаклида танилган “Китоб худуд ул-олам мин ал-машрик ила-л-мағриб” (982-983) асари ҳам Наманган вилояти топонимикасининг тарихий манбаларидан бири ҳисобланади. Асарда вилоят топонимиясига мансуб Хатлом (ҳозирги Норин) дарёси, Боб (ҳозирги Поп), Ахсикат (ҳозирги Акси) каби тарихий худудлар кузатилади. Китобнинг “Дарёлар ҳақида сўз” номли қисмида Хатлом дарёсига қуйидагича изоҳ берилади. “Яна бири Хатлом дарёси. Монисо тоғидан, Халлух ва Яғмо ўртасидаги чегарадан бошланади. Хатлом шаҳардан оқиб ўтиб, Боб яқинигача боради ва Ўзганд дарёсига қуйилади”.

Бу ўринда келтирилган Боб – ҳозирги Поп шаҳри, Поп туманининг маркази. Шунингдек, китобнинг бошқа ўрнида мазкур шаҳарга оид қуйидаги қайд кузатилади: “Кашўкас, Поб – иккита обод шаҳарча, экинзорлари кўп. Мазкур шаҳарларнинг барчаси Фарғона ноҳиятига мансуб”. Бу ҳам юқоридаги фикримизни тасдиқлайди. Демак, мазкур манбада ҳозирги Поп ойконими Боб, Поб каби вариантларда учрайди.

Рисоланинг “Мовароуннахр ноҳияси ва ундаги шаҳарлар ҳақида сўз” қисмида ҳозирги Ахсикент ойконими Ахсикат шаклида берилиб, қуйидагича изоҳланган: “Ахсикат – Фарғонанинг қасабаси, амир ва масъул аъёнларнинг қароргоҳи эрур; Хашарт дарёси бўйида жойлашган; тоғ этагида”. Хашарт айнан ҳозирги Сирдарёдир. Китобни X асрда ёзилганлиги эътиборга олинса, Наманган вилояти топонимиясига мансуб Поп, Акси номларининг қадимийлиги, тарихийлиги англашилади. Бобурнинг “Бобурнома” асарида Акси (Ахсикат), Архиён (ҳозирги Айқирон), Косон (ҳозирги Косонсой шаҳри), Санг, Гунбази Чаман, Карнон, Ғаво (ҳозирги Ғова), Поп, Навканд (ҳозирги Навкент), Пошхорон // Бишхорон (ҳозирги Пешқўрғон), Норин каби худудлар келтирилган. Мазкур асар вилоят топонимиясига оид айрим худудларнинг тарихий шакллари, этимологиясини ўрганишда муҳим аҳамиятга эга.

Ибратнинг “Фарғона тарихи” асари Наманган вилояти қадимий жойларига оид тарихий манбалардан биридир. Наманган вилояти худуди энг қадимги аҳоли яшаган ва жойлашган масканлардан бири ҳисобланади. Аҳолининг ўтроқ ҳаёт кечириши ва дастлабки суғорма деҳқончилик тўғрисидаги маълумотлар м.а. VI-VII асрларга бориб тақалади. Бу вақтларда Фарғона водийсида сиёсий-маъмурий, иқтисодий ва маданий марказ ролини

Косон шаҳри (ҳозирги Косонсой) ўйнаган. Эрамининг биринчи асридан бошлаб Фарғона Буюк Кушон империяси таркибига кирган ва унинг маркази Косон шаҳри бўлган. Рус истилолари ва шўролар даврида ҳам вилоят чегаралари, туманлари сони бир неча бор ўзгарган. Жумладан, 1920-йиллардаги маълумотларга кўра, вилоятда уезд, приставлик, волост, қишлоқ ва овул жамоалари бўлган. Наманган уезди Фарғона вилояти таркибидаги муҳим аҳамиятга эга ҳудуд ҳисобланиб, 1925-йилги маълумотларга қараганда қуйидаги волостлар (бўлислар)ни ўз ичига олган: Олмос, Ахси – Шаханд, Ашт, Бободархон, Варзик, Косон, Капа, Қирғизқўрғон, Нанай, Поп, Пишқарон, Тергачи, Тўрақўрғон, Уйчи, Хонобод, Чодак, Чортоқ, Чуст ва Янгиқўрғон.

Вилоятнинг муҳим таркибий қисми бўлган Наманган уезди дастлаб 26 та волост, 131 та қишлоқ жамоаларига бўлинган. 1897-йили унга Чуст уезди ҳам бирлаштирилиб, Наманган уезди таркибидаги волостлар сони 29 тага, қишлоқ жамоалари эса 151 тага етди.

1924 йилга оид архив ҳужжатида кўрсатилишича улар қуйидагилар эди: Арим, Қизилжар, Қирқугул, Сарой, Сусамир, Мустур, Чотқол, Қутлуғ Саид, Бағиш, Боястон, Олмос, АхсиШаханд, Ашт, Бободархон, Варзик, Косон, Капа, Қирғизқўрғон, Нанай, Поп, Пишқўрғон, Тергачи, Тўрақўрғон, Уйчи, Хонобод, Чодак, Чуст, Чортоқ, Янгиқўрғон каби. Далиллардан кўринадики, йирик маъмурий ҳудудлар, аъни ўтмишдаги волост ва уездлар, ҳозирдаги вилоят ва туман аҳоли масканлари: қишлоқ ва шаҳарларнинг номлари билан аталган. Чунончи, ҳозирда Наманган вилоятининг 11та туманидан 9 таси ойконимлар билан аталган: Поп, Тўрақўрғон, Уйчи, Чортоқ, Янгиқўрғон, Косонсой, Чуст, Наманган, Учқўрғон каби. Бу топонимияда кенг тарқалган ҳолат. Юртимиз топонимиясида, хусусан, Наманган вилояти ойконимиясида анъана мавжуд. Исоҳқон Ибратнинг “Тарихи Фарғона” асари айнан водий тарихига бағишланганлиги, ўзида кенг кўламли материалларни жамлаганлиги билан тарихий ва илмий нуқтаи назардан диққатга молик. Шу боис “Тарихи Фарғона” асари Фарғона водийси, хусусан, Наманган вилояти тарихий топонимиясини ўрганишда ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Асарнинг “Таърихи Намангон” номли бобида Наманган полисоними, Сардоба, Лаббайтоға, Дегрезлик, Косонсой, Тўрақўрғон каби ойконимлар хусусида тарихий нуқтаи назардан фикр юритилган. Биз ана шу манбага таянган ҳолда Исоҳқон Ибратнинг топонимик талқин ва қарашлари хусусида фикр юритмоқчимиз. Наманган астионими ҳақида Ибрат ҳам анчайин атрофлича фикр юритиб қуйидагиларни ёзади: “Наманган янгилик жиҳатидинму ёки биз аҳли ислом диний китобларга

аҳамият беруб, тарихларга аҳамият йўқлиги сабабду, бу Намангонга ҳеч ким равшан тарих қилмаган экан. Бу сабабдан бир китоб кўрилмайди. Қариялар оғзидан оғиз эшитилуб, ҳадди тавотурга етуб, ёнида бўлак қилу қол бўлмай, ҳаммани масмуъи бўлган равшан сўзлар билан адо қилинадур. Чунончи, бу Намангон асли намангон эмасдур. Форсий лафзи бирла намакон – намак кондур. Муни маъниси шу эканки, бизни Чиғатой тилида асли гон йўқ экан, бу шеваи форсийдур. Чиқайтойда кон ёки гон ё кон бўладур. Бу лафзи гон конни осон қилибдур. Ёки форсийлар ихтилоти ва ҳам буёни лафзи форсий учун гон деб машҳур ва бу лафзда мазкур бўлди. Чунончи, Намангон аввали ҳолда, яъни мунда тўққиз юз йил илгари ерларда ҳеч ким бўлмай ётган биёбон - кўлтуз бўлиб, ул вақтда Бухоро хонликлариндан Абдуллоҳхон бу Фарғона тарафларига келиб, ҳар ерга гоҳ сардобалар кавлаб, саққойи мўминингга чоҳлари тепасига гумбазлар қилиб, кўб халқга кафлик ишларни қилган хон экан. Ул киши бул Намангонни ерига келиб, алҳолда сардоба деган мадраса бордур // бир Чуст ва бир аминлик маҳалладур, ул ерга тушуб, дарҳол сардоба кавлатиб, неча кунлар тутуб, бир тарафли дарё ва бир тараф тоғ ҳавоси яхши учун бу ерга бир шаҳар бино қилмоқ бўлуб ўз ичларидан бир оғолик мансабида турган кишини амр қилиб, шаҳар қилмоқ бўлганда, ўшал ерни дарё тарафи бутун шўр кўл бўлуб ётган туз экан. Бинобарон, намак кон деб, яъни туз кон деб атаган экан. Бу намак кон лафзини форсийда гон қилиб ёзуб, намакконни намангон деб, бир нуни зоида илан намангон бўлди, асли намаккондур.

ХУЛОСА

Ибрат “Наманган топоними “намак кон”, яъни “туз кони” бирикмасининг даврлар давомида сайқалланиш маҳсули деган хулосага келади. Унинг фикрича, Наманган полисонимининг этноними туз кони, шўр кўл маъносидаги намак кон бирикмасидир. Таҳлиллардан кўринадикки, юқоридаги асарларда келтирилган маълумотлар ўз мазмун-моҳияти билан тарих, география, этнография фанларига оид тарихий манба бўлиб, Наманган вилояти топонимиясининг тарихий вариантларини, халқона этимологик талқинларини, номинативмотиватсион хусусиятларини тадқиқ этишда ҳам аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати (REFERENCES)

1. Аҳмедов Б. Ўзбекистон тарихи манбалари. – Т.: Ўқитувчи; 2001. – Б.122-123.
2. Худуд ул-олам. – Т.: O'zbekiston; 2008. – Б.64.
3. Захириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Т.: Шарқ; 2002. –Б.336.

-
4. Список населённых мест Узбекской ССР и Таджикской АССР. Выпуск III. Ферганская область. – Самарканд, 1925. – С.1-4.
  5. Қосимов Ё. Наманган воҳасини суғорилиш тарихидан. –Т.: Фан; 1988. – Б.45.
  6. Мирзалиев Э.Ю., Базарова М.Т. Наманганнинг XI аср охири – XX аср бошидаги социал-иқтисодий ва маданий рикожланиши. – Наманган. 1998. – Б.7.
  7. Rustamaliyev, Mirjalol Hayrullo O'G'Li. "Rajiv Gandhi hokimiyati davrida Hindistondagi siyosiy inqiroz." *Science and Education* 3.5 (2022): 1097-1101.